

Н. А. КІРНОСОВА

КОНЦЕПТ ПОНЯТТЯ “ПАЛОМНИЦТВО” У МАНДРІВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ XVI—XVII ст. У КИТАЇ

Коли в 60-х роках минулого століття активізувалися дослідження в галузі методології викладання іноземних мов (у зв'язку з розвитком психологічного методу), то психологи звернули увагу педагогів-лінгвістів на необхідність правильно роз'яснювати учням смисловий бік іншомовних слів, а не лише змушувати їх запам'ятовувати словникові еквіваленти. Зокрема, засновник свідомо-практичного методу викладання іноземних мов Б. В. Беляєв зауважував, що розуміння слів рідної й іноземної мов може не в усьому співпадати, і пояснював це так: “Неспівпадіння понять, які виражаються окремими словами різних мов пояснюється тим, що за допомогою слів однієї мови предмети зовнішнього світу інакше підрозділяються й групуються, ніж за допомогою слів іншої мови” [2, 50], відповідно, зміст, виражений іншою мовою, дещо змінюється навіть якщо для його вираження були використані словникові еквіваленти.

Отже, вже майже півстоліття тому була поставлена проблема адекватності розуміння іншомовного слова і адекватності перекладу вже на лексичному рівні (не кажучи про граматичний чи стилістичний). Проте, як педагоги, так і перекладачі все ще замало уваги приділяють її вирішенню. Підручники з іноземних мов, зокрема і з китайської, пропонують або словникові, або контекстуальні відповідники (тобто, значення слів), не звертаючи уваги на різницю в змісті понять (сми́сли слів), які відображають у свідомості різних мовців одні й ті самі предмети чи явища. Таким чином відбувається підміна понять і неадекватне представлення іншої культури.

Як відомо, зміст поняття й називається *концептом* як у математичній логіці, так і в культурології [6]. Дослідники схильні виділяти три прошарки змісту в концепті: актуальний, додатковий та внутрішню форму [6]. Актуальний зміст — це основна ознака поняття, на яку найперше виникає асоціація при сприйнятті цього поняття, додатковий зміст — це другорядні ознаки, які також усвідомлюються при сприйнятті поняття, а от внутрішня форма — це зміст, який найчастіше не усвідомлюється мовцями, проте тісно пов'язаний з етимологією поняття.

Очевидно, що в різних мовах конфігурація цих трьох прошарків змісту в концепті може бути різною, що слід враховувати і при перекодуванні понять з однієї мови в іншу. Особливої актуальності проблема адекватного перекодування набуває в площині *фонетична* — *ієрогліфічна мови*, оскільки на рівні ієрогліфа як раз відображається внутрішня форма концепту. Це означає, що носії мов з ієрогліфічною писемністю усвідомлюють цю внутрішню форму, а значить оперують у своїй свідомості дещо іншими концептами, ніж носії мов з фонетичною писемністю.

Розглянемо різницю в розумінні одного і того ж поняття в різних культурах на прикладі поняття “паломництво”. Присутність цього поняття в літературі, зокрема в китайській і українській, достатньо тривала і вагом, тому виявлення міжкультурної різниці важливе як для здійснення адекватних перекладів паломницьких творів, так і для уточнення їх жанрових характеристик. Обмежимося періодом XVI—XVII ст., коли поряд із документальними записами виникають і художні твори про паломництво.

Спочатку з'ясуємо, як розуміє паломництво сучасний українець — потенційний читач китайських паломницьких творів. За визначенням Великого тлумачного словника сучасної української мови, паломництво — це мандрівка по святих місцях [3]. Тож обсягом поняття “паломництво” (денотатом) слід вважати *шлях до святого місця*, а змістом (концептом) у свідомості українця — поєднання таких ознак цього шляху:

- 1) він є процесом духовного очищення і звільнення¹ (актуальний зміст);
- 2) він є шляхом до Єрусалиму — єдиного місця на землі, освяченого перебуванням Христа² (додатковий зміст);

¹ Недарма в українській мові до запозиченого слова *паломництво* виникло й власне — *проща*, яке походить від праслов'янського *prostъ* — *вільний*.

² Власне, слово *паломництво* походить від середньолатинського *palmārii* — той, що несе пальмову гілку, і “зберігає пам'ять” про звичай давніх паломників приносити з Палестини пальмові гілки. Слово *пальма* походить з латинської мови.

- 3) він обов'язково включає ходу (додатковий зміст);
- 4) його прообразом є прихід волхвів до щойно народженого Ісуса³ (внутрішня форма).

Генер розглянемо розуміння паломництва в китайській культурі. Сучасні словники, зокрема китайсько-російський словник за редакцією З. І. Баранової і О. В. Котова [1] та Великий російсько-китайський словник [7], пропонують такі китайські відповідники слову “паломництво”: 朝山进香, 朝圣, 朝觐, а також розмовний варіант у непрямому значенні 纷纷拜谒. Проте, якщо звернутися до китайської літератури XVI ст., то виявиться ще одне слово — 取经, яке тісно пов'язане з відомим класичним твором “Подорож на Захід”⁴ [8] і дослівно перекладається як “брати / здобувати священні книги”⁵. Що стосується слів, наведених у словниках, то в подорожніх нотатках XVI—XVII ст. у китайській літературі найчастіше зустрічається лише 朝山⁶, зокрема в творах Чжана Дая та Вана Сижня, де вони описували свої подорожі до священної для китайців гори Тайшань [9].

Тому пропонуємо в межах цієї статті докладніше розглянути лише два слова — 朝山 і 取经, проте для порівняння наведемо тлумачення всіх згаданих слів (крім непрямого значення) на позначення паломництва в китайській мові.

Таблиця 1

Значення слів китайської мови на позначення
паломництва

№	Слово	Тлумачення слова китайською мовою (згідно 现代汉语词典 [10])	Переклад тлумачення
1	朝圣	宗教徒朝拜宗教圣地, 如伊斯兰教朝拜麦加。	Означає, що вірянин поклоняється священному релігійному місцю, наприклад, як мусульмани поклоняються м. Мекка.

³ Особливе значення цієї події в тому, що вперше людині було вказано до якого місця слід йти, щоб поклонитися Богу, а до цього священним могло бути визнане будь-яке місце, над яким здійснили певний ритуал.

⁴ “Подорож на Захід” — це художній твір, проте в основі його сюжету лежить реальне паломництво, відтак у творі міститься і концепт цього поняття.

⁵ Між іншим, у китайсько-англійських словниках воно перекладається саме як “паломництво” [12].

⁶ Можливо, це пояснюється віросповіданням авторів — обидва вони практикували буддизм, а як видно з наступної таблиці, лише слово 朝山 означає мандрівку виключно буддиста до священного місця.

СПАДЩИНА ОМЕЛЯНА ПРИЦАКА
І СУЧАСНІ ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

2	进香	佛教徒、道教徒到圣地或名山的庙宇去烧香朝拜，特指从远道去的。	Буддисти, даоси йдуть до священного місця або до відомого гірського монастиря поставити ароматичну паличку й поклонитися, особливо означає «йти ^{здаля} ».
3	朝山	佛教徒到名山寺庙烧香参拜。	Буддист іде до знаменитих гірських монастирів запалити ароматичну паличку й помолитися.
4	取经	本指佛教徒到印度去求取佛经，今比喻向先进人物、单位或地区吸取经验。	Спочатку означало, що буддійський монах іде до Індії за священними книгами, тепер має також значення йти до провідних спеціалістів чи «провідну установу запозичувати досвід».

Спираючись на тлумачення, наведені в таблиці, можна зробити висновок що слово 朝圣 має найбільш загальне значення, яке найбільше відповідає змісту українського слова «паломництво». Близьким до нього є слово 进香, яке також містить узагальнене значення, правда, лише стосовно релігій, традиційно поширених серед ханьців — буддизму й даосизму. Як слова з узагальненим значенням, вони, очевидно, характерніші для текстів офіційного характеру, тому й не зустрічаються в художній літературі, принаймні в подорожніх нотатках XVI—XVIII ст. Отже, не будемо розглядати глибше концепти позначуваних ними понять, а зосередимося на двох інших словах.

Наблизитись до розуміння концептів, позначених словами 取经 і 朝山, можна проаналізувавши структуру кожного ієрогліфа, що входять до їх складу. Адже, як відомо, ієрогліф фіксує значення, а не звучання, відтак дуже висока ймовірність того, що в структурі ієрогліфа були зафіксовані «вихідні» (а отже й визначальні) ознаки явища.

Тож розглянемо структуру кожного ієрогліфа докладніше, спираючись на китайські етимологічні словники та праці В. Ф. Резаненка.

Ідеограма 朝: спочатку цей ієрогліф зображувався як квадрат (певне місце), до якого зверху і знизу вказували стрілочки, які справа ще й об'єднувалися дужкою. Це означало, що люди з різних боків ідуть до одного й того ж місця. Таким чином, від початку цей ієрогліф зображував *цілеспрямований* рух багатьох людей. Таке зображення потенційно дозволяло розуміти зображене місце як надзвичайно важливе для багатьох людей, тому згодом ієрогліф почав означати ще й відвідини імператора (адже імператор — це єдина особа, на якій зосереджено увагу всіх). Потім зображення змінювалось у бік конкретизації — зліва зображували сонце, над і під яким — трава, а справа — річку, причому права і ліва

частини містили ідею руху вниз — ріка тече вниз, сонце після зеніту заходить (“падає в траву”). Відтак, ієрогліф продовжував використовуватися для зображення цілеспрямованого руху. Ще пізніше зображення трансформувалось у бік підкреслення заданості шляху — зліва зображували Сонце, яке рухається по орбіті, а справа — корабель, який пливе по фарватеру [11]. Проте, ідея заданості шляху не виключала його цілеспрямованості, а лише розширяла початкову концепцію. У часи Цінь Шихуана написання було спрощене до сучасного, яке дещо затемнює внутрішню форму.

Отже, етимологічний аналіз виявляє, що внутрішня форма ієрогліфа 朝 — це ідея цілеспрямованого і заданого руху багатьох людей до унікального і важливого місця. У слові 朝山, яке позначає паломництво, відразу зазначене й таке місце: це — гори, які, як відомо, вважались у Китаї вмістилищем священних сил.

Власне ієрогліф 山 належить до невеликої кількості ієрогліфів з прозорою внутрішньою формою, він є піктограмою — схематизованим зображенням трьох гір. Єдине, що все ж варто підкреслити стосовно внутрішньої форми цього концепту, — це множинність, тобто, важливо, що ієрогліф зображує не одну гору, а гірський хребет або, навіть, масив. Ця множина гір, ніби міцний мур, охороняє місце перебування надприродних сил, тож потрапити до них можна лише подолавши гірську перешкоду. Тож паломництво, як шлях у гори, для китайця означало, в першу чергу, випробовування власної волі.

Саме в горах найчастіше зводилися буддійські й даоські монастирі [5] — по-перше, подалі від мирської суєти, по-друге — у важкодоступному місці. У зв’язку з цим згадка про гори (як вказівка на буддійський монастир) закріпилась і в концепті паломництва в китайській культурі.

Отже, у концепті поняття 朝山 виділяється актуальна ознака *випробовування власної волі* і додаткова ознака *буддійського віросповідання*. Обидві ознаки суттєво відрізняються від тих, що формують концепт паломництва в українській культурі. Виходить, що китаєць розуміє паломництво, позначене цими ієрогліфами, як заданість, необхідність, як шлях до духовного *зміцнення*, на відміну від українця, для якого паломництво, навпаки, розуміється як шлях до духовного *звільнення*. Якщо ж говорити про внутрішню форму цього концепту в українській та китайській культурах, то різниця виявиться ще суттєвішою: прообраз християнського паломництва пов’язаний з конкретною подією християнської історії (поклонінням волхвів), а буддійського — з міфічними уявленнями китайців про гори. Більше того, слід зауважити, що концепт гір сут-

тево різниться в свідомості українця і китайця: для українця гора — це теж перешкода, але й творіння диявола [4].

Інше слово на позначення паломництва 取经 має інший обсяг поняття, дослівно воно перекладається як “забирати священні книги”, отже денотатом цього слова є *пошук джерел істинного знання*.

Розглянемо структуру ієрогліфів 取经, щоб виявити концептуальні ознаки цього поняття.

Ідеограма 取 складається з двох частин — вуха і руки. Форма цього ієрогліфа не змінювалась від самого початку, а зумовлена вона ще плеїнним звичаєм відрізати ліве вухо вбитого ворога на доказ його смерті. Таким чином, зображення двох конкретних речей — руки і вуха — почали використовувати для фіксації абстрактного дієслова “здобувати доказ”. Згодом цей же таки ієрогліф почав використовуватись і на позначення дієслова “діяти згідно визначених умов” [11].

У слові 取经 міститься вже конкретна вказівка на те, що будуть шукати як переконливий доказ. Це — класичні книги як джерело істини.

Другий ієрогліф цього слова — 经, який і позначає класичні книжки, від початку складався із зображення однієї нитки і зображення переплутаних ниток та човника ткацького верстата, який їх організує в нитки основи. Нитка основи — це необхідна передумова вироблення тканини, вона відіграє вирішальну роль у тому, якої ширини вийде тканина, тому її зображення перенесли в ієрогліф, що позначав виріб (або твір), який мав фундаментальну або вирішальну роль⁷. Тож ієрогліф 经 означає класичні “основні” книги, класику [11].

Отже, поєднання двох ієрогліфів 取经 означає “здобувати основу”, тобто, оволодівати істиною. Актуальною ознакою в цьому концепті, очевидно, є ідея *пошуку істини*, а ідея *поклоніння певному місцю* стає лише додатковою, так само, як і ідея *ходи* — вона передбачається, оскільки для того, щоб щось здобути, слід за цим піти й розшукати. Зв’язок з буддизмом зберігається лише у внутрішній формі цього концепту — як згадка про мандрівку Сюань Цзана до Індії за священними книгами. Саме ця мандрівка й описана в “Подорожі на Захід”, причому зазначені й причини необхідності здійснити її — в часи Сюань Цзана (VII ст.) в Китаї активізувалася конкуренція між двома буддійськими школами — Махаяною та Хінаяною, і для вирішення суперечки між ними виникла потреба звернутися до джерел буддизму. Знайти в них докази власної

⁷ Ієрогліф 经 також може означати “впорядкування, проходити через”, оскільки поперечні (уточні) нитки, проходячи через нитки основи, утворюють тканину. Однак це значення нам поки що менш важливе.

правоти й вирішив Сюань Цзан, прибічник Махаяни, і подався на пошуки істини до Індії.

У свідомості європейця паломництво також може асоціюватися зі *шляхом до істини*, але ця ознака залишається другорядною, залежить від контексту. Крім того, європейський паломник налаштований на переживання істини через безпосередній, емоційний контакт з вищою силою в місці її перебування, тоді як китайський паломник шукає об'єктивізацію цієї сили в книзі, тобто, він налаштований на опосередковане спілкування, яке передбачає не пасивне сприйняття, а активну інтелектуальну участь у комунікації. Тому “паломники”, зображені в “Подорожі на Захід”, лише умовно сприймаються європейським читачем як паломники. Концептуальну відмінність між поняттями “паломництво” і 取经 відчували як західні перекладачі “Подорожі на Захід”, які все ж вживали слово “паломництво” щодо описаної в ній мандрівки, так і російський перекладач О. П. Рогачов, який уникав цього слова. Проте, ні в тому, ні в іншому випадку читач так і не отримав адекватного китайському уявлення про подорож Сюань Цзана на Захід.

Підсумовуючи все вищесказане, спробуємо прописати концепт поняття “паломництво” в китайській літературі XVI—XVII ст. По-перше, зазначимо, що таких концептів існувало декілька, залежно від різних значень слів на позначення цього явища. На прикладі принаймні двох ієрогліфів 朝山 і 取经 виявляється, що розрізнялося паломництво як *шлях випробовування* (таке паломництво стосувалось емоційної сфери людини) і як *пошуки істини* (стосувалось інтелектуальної сфери). Ці актуальні ознаки двох концептів відрізняються від актуальної ознаки концепту “паломництва” в свідомості українського читача, який, в першу чергу, сприймає релігійну мандрівку як шлях до духовного звільнення. Серед додаткових ознак є одна, яка збігається в усіх трьох концептах — це *хода*, а розрізняються ці концепти зв'язком із конкретними релігіями — буддизмом чи християнством. Внутрішня форма концептів характеризується ще глибшою різницею, оскільки пов'язана з конкретними подіями з історії різних релігій.

Таким чином, лише найбільш загальне визначення паломництва як релігійної мандрівки дозволяє перекладати слова 取经 та 朝山 як *паломництво*, однак конкретні уявлення про цю мандрівку в свідомості представників різних культур суттєво різняться.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баранова З. И., Котов А. В. Русско-китайский словарь. — М.: Русский язык, 1990. — 566 с.
2. Беляев Б. В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам. — М.: Просвещение, 1965. — 227 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К.: Перун, 2005. — 1728 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. — К.: Довіра, 2006. — 703 с.
5. Резаненко В. Ф. Элементы семантико-графической системы иероглифической письменности. — К.: УМК ВО, 1988. — 354 с.
6. Степанов Ю. С. Концепт // http://genhis.philol.msu.ru/article_120.shtml.
7. 大俄汉词典。—北京：商务印书馆，1989。
8. 吴承恩 西游记。 — 郑州：中州古籍出版社，1995年。
9. 晚明小品选注。 — 上海：商务印书馆，1975年。 — 1-4 册。 — 378 с.
10. 现代汉语词典。—北京：商务印书馆出版，1995。
11. 汉字字源：当代新说文解字/窦文字，窦勇著。—长春：吉林文史出版社，2005。
12. <http://us.dict.cn>.